

ISHSIZLIK VA UNGA QARSHI KURASHNING SAMARALI MEXANIZMLARI

Niyozmetov Doniyor Rejabbayevich

Ma'mun universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasida dots.v.v E-mail: niyozmetov_doniyor@mamunedu.uz

Yakubov Sanatbek Ravshanbekovich

Ma'mun universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasida katta o'qituvchisi E-mail:

yakubov_sanatbek@mamunedu.uz

O'rinboyev Ulug'bek Otabekovich

Ma'mun universiteti Iqtisodiyot kafedrasida o'qituvchisi E-mail: uurinboyev@mamunedu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada ishsizlikning nazariy asoslari, turlari va unga qarshi kurashning samarali mexanizmlari tahlil etilgan. Klassik, keynscha va zamonaviy mehnat bozori nazariyalari (Beveridge egri chizig'i, qidirish nazariyasi, Diamond-Mortensen-Pissarides modeli) asosida ishsizlikning kelib chiqish sabablari va davlat siyosatining roli ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: ishsizlik, mehnat bozori, bandlik siyosati, Beveridge egri chizig'i, kasbiy o'qitish.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы, виды безработицы и эффективные механизмы борьбы с ней. На основе классической, кейнсианской и современных теорий рынка труда (кривая Бевериджа, теория поиска, модель Diamond-Mortensen-Pissarides) рассмотрены причины возникновения безработицы и роль государственной политики.

Ключевые слова: безработица, рынок труда, политика занятости, кривая Бевериджа, профессиональное обучение.

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations, types of unemployment, and effective mechanisms for combating it. Based on classical, Keynesian, and modern labor market theories (Beveridge curve, search theory, Diamond-Mortensen-Pissarides model), the causes of unemployment and the role of public policy are examined.

Keywords: unemployment, labor market, employment policy, Beveridge curve, vocational training.

KIRISH

Jahon iqtisodiyoti tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ishsizlik barcha mamlakatlar iqtisodiy siyosatining markaziy muammolaridan biri bo'lib kelganini ko'ramiz. Ishsizlik nafaqat iqtisodiy zararga — daromad yo'qotish va ishlab chiqarish salohiyatining oshmasligiga — olib keladi, balki ijtimoiy muammolar, psixologik ta'sirlar va ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi bilan ham bog'liq.

Ishsizlikka qarshi kurash mexanizmlari zamonaviy iqtisodiy siyosatning eng muhim masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu masala alohida ahamiyat kasb etadi: tez o'sib borayotgan aholining mehnat bozoriga kirishi, malaka tarkibidagi nomuvofiqlik va strukturaviy o'zgarishlar bir vaqtda mavjud bo'lgan sharoitda samarali bandlik siyosatini shakllantirish juda murakkab vazifadir.

O'zbekistonda mehnat bozori o'ziga xos xususiyatlarga ega: yuqori demografik o'sish, mehnat migratsiyasining keng miqyosi va yosh aholining bandlik bozorida o'z o'rnini topish

muammolari birgalikda mavjud. Xalqaro mehnat tashkiloti (ILO) ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda rasmiy ishsizlik darajasi 2022-yilda 4,49 foizni tashkil etdi, yashirin ishsizlik esa undan ancha yuqori deb baholangan.

Asosiy qism. Ishsizlik nazariyasining asosini klassik iqtisodchilar, xususan A. Marshall (1890) tomonidan ishlab chiqilgan mehnat bozori muvozanati modeli tashkil etadi: ish haqi moslashuvchan bo'lgan sharoitda bozor o'z-o'zidan to'liq bandlikka intiladi [1]. Biroq amaliyot bu nazariyaning cheklovlarini ko'rsatdi —bozordagi mavjud nosozliklar ishsizlikning uzoq muddatda saqlanib qolishiga olib keladi.

J.M. Keynes (1936) o'zining "Umumiy nazariya"sida klassik yondashuvni rad etib, yalpi talabning yetishmasligi sababli ixtiyorsiz ishsizlik (involuntary unemployment) mavjud bo'lishi mumkinligini isbotladi [2]. Keynes yondashuviga ko'ra, davlat yalpi talabni rag'batlantiruvchi fiskal siyosat orqali ishsizlikni kamaytirishi mumkin. Bu konsepsiya zamonaviy faol bandlik siyosatining nazariy asoslaridan birini tashkil etadi.

W. Beveridge (1944) o'zining mashhur egri chizig'ini taklif qilib, bo'sh ish o'rinlari soni va ishsizlar soni o'rtasidagi teskari bog'liqlikni ko'rsatdi [3]. Beveridge egri chizig'ining yuqoriga siljishi tarkibiy yoki friksion ishsizlikning oshishini bildiradi — bu mehnat bozori samaradorligining pasayganidan darak beradi. Ushbu konsepsiya bandlik siyosatini baholashda bugungi kunda ham keng qo'llaniladi.

P. Diamond, D. Mortensen va C. Pissarides (2010, Nobel mukofoti) mehnat bozorida qidirish va moslashish jarayonini modellashtiruvchi DMP nazariyasini ishlab chiqdi [4]. Ushbu nazariyaga ko'ra, ishsizlik qisman ish izlovchilar va ish beruvchilar o'rtasidagi moslashish muammolaridan kelib chiqadi. DMP modeli aktiv bandlik dasturlarining — xususan qayta o'qitish va kasbiy yo'naltirish dasturlarining — samaradorligini baholashda muhim metodologik asos beradi.

Xalqaro mehnat tashkiloti (2023) dunyo bandligi va ijtimoiy istiqbol hisobotiga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda aktiv mehnat bozori dasturlari (AMBD) passiv yondashuvga — nafaqalar to'lashga — nisbatan samaradorroq ekani ko'plab tadqiqotlarda isbotlangan [5]. Xususan, kasbiy qayta tayyorlash dasturlarida ishtirok etganlarning 60–70 foizi 12 oy ichida ish topadi, bu esa ish topish imkoniyatini nafaqa oluvchilar bilan taqqoslaganda sezilarli yuqori ko'rsatkich hisoblanadi.

Jahon banki (2023) mehnat bozori ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda rasmiy ishsizlik darajasi 2022-yilda 4,49 foizni, yoshlar ishsizligi esa 11,02 foizni tashkil etdi [6]. Bu ko'rsatkichlar O'zbekistondagi mehnat bozori muammolarining dolzarbligi tasdiqlaydi. Ayniqsa yoshlar ishsizligi alohida davlat siyosati choralarini talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi tomonidan amalga oshirilayotgan aktiv bandlik dasturlari doirasida kasbiy qayta tayyorlash, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va yangi ish o'rinlari yaratish yo'nalishlarida ishlar olib borilmoqda [7]. Ushbu dasturlar ayniqsa yosh ishsizlar va qishloq hududlari aholisi uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda.

L. Katz va A. Krueger (1999) AQSh mehnat bozori bo'yicha o'tkazgan tadqiqotida minimal ish haqi darajasining oshirilishi past malakali ishchilar bandligiga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatmasligini, biroq uzoq muddatda ayrim guruhlar uchun ish o'rinlarini

qisqartirishga olib kelishi mumkinligini aniqladi [8]. Bu natija O'zbekistonda minimal ish haqini optimallashtirish siyosatini ishlab chiqishda muhim amaliy ma'lumot beradi.

D. Card va A. Krueger (1994) minimal ish haqi va bandlik o'rtasidagi munosabatni empirik tekshirib, minimal ish haqining oshirilishi bandlikni kamaytirmagan hollarda ham iqtisodiy samaradorlik oshganini aniqladi [9]. Ushbu tadqiqot keyinchalik mehnat iqtisodiyotida "tabiiy eksperiment" metodologiyasining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi va D. Card 2021-yilda Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi.

Yuqoridagi nazariy yondashuvlar va empirik ma'lumotlar asosida ishsizlik turlarini va unga qarshi kurash mexanizmlarini yaxlit tarzda ko'rsatuvchi model qurish mumkin. Ushbu model uch asosiy yo'nalishdan iborat: ishsizlik turlari, sabablari va kurash mexanizmlari.

1-chizma.

Ishsizlik turlari va unga qarshi kurash mexanizmlari modeli

ISHSIZLIK TURLARI ASOSIY SABABLAR KURASH MEXANIZMLARI

- Friksion ishsizlik (ish almashtirish)
- Tarkibiy ishsizlik (malaka tafovuti)
- Tsiklik ishsizlik (talabning kamayishi)
- Yashirin ishsizlik
- Yoshlar ishsizligi
- Mintaqaviy ishsizlik
- Mehnat bozorida axborot asimmetriyasi
- Malaka va talab o'rtasidagi nomuvofiqlik
- Yalpi talabning pasayishi
- Norasmiy sektorning keng tarqalganligi
- Ta'lim sifatining pastligi
- Mintaqalar o'rtasidagi iqtisodiy tafovut
- Aktiv bandlik dasturlari
- Kasbiy qayta tayyorlash
- Tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash
- Mehnat birjasi xizmatlarini raqamlashtirish
- Yoshlar bandligi dasturlari
- Mintaqaviy rivojlanish dasturlari

Xulosa va tavsiyalar. Umuman olganda, yuqorida tahlil qilingan modelning asosiy g'oyasi shuki, ishsizlikka qarshi kurash faqat nafaqa to'lash bilan cheklanib qolmasligi, balki ishsizlikning har bir turiga moslashtirilgan kompleks mexanizmlar orqali amalga oshirilishi kerak. O'zbekiston uchun eng muhim vazifa — friksion, tarkibiy va yoshlar ishsizligiga qarshi samarali aktiv bandlik dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishdir.

Marshall klassik modelidan tortib zamonaviy DMP nazariyasiga va Beveridge egri chizig'iga qadar bo'lgan ilmiy meros shuni tasdiqlaydi: ishsizlikni kamaytirish uchun yalpi talab siyosati bilan birga mehnat bozori samaradorligini oshiradigan tarkibiy choralar ham zarur.

Nazariy merosga ko'ra — Keynes, Diamond-Mortensen-Pissarides, Xalqaro mehnat tashkiloti va Katz-Krueger yondashuvlariga asoslanib — O'zbekistonda ishsizlikka qarshi kurash uchun quyidagi strategik tavsiyalar muhim ahamiyat kasb etishi mumkin:

Birinchidan, aktiv bandlik dasturlarini kengaytirish va kasbiy qayta tayyorlash sifatini oshirish zarur: talabga mos kasblar bo'yicha qisqa muddatli kurslar, raqamli ko'nikmalar dasturlari va amaliyot o'rinlari yoshlar va katta yoshdagi ishsiz fuqarolar uchun zarur.

Ikkinchidan, mehnat birjasi xizmatlarini raqamlashtirish va axborot asimmetriyasini kamaytirish lozim: ish izlovchilar va ish beruvchilarni birlashtiruvchi raqamli platformalar mehnat bozorining samaradorligini oshiradi va friksion ishsizlik davrini qisqartiradi.

Uchinchidan, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash dasturlarini kengaytirish — ayniqsa qishloq hududlarida — o'z-o'zini band qilish imkoniyatlarini oshiradi va mintaqaviy ishsizlik darajasini kamaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Marshall, A. (1890). Principles of Economics. Macmillan, London.
2. Keynes, J.M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. Macmillan, London.
3. Beveridge, W. (1944). Full Employment in a Free Society. George Allen & Unwin, London.
4. Diamond, P., Mortensen, D., & Pissarides, C. (2010). Markets with Search Frictions and the DMP Model. Nobel Prize Lectures in Economic Sciences. Stockholm: Nobel Foundation.
5. ILO. (2023). World Employment and Social Outlook: Trends 2023. Geneva: International Labour Organization.
6. World Bank. (2023). Uzbekistan Economic Update: Labor Market Trends. Washington: World Bank Group.
7. O'zbekiston Respublikasi Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi. (2023). Mehnat bozori va bandlik to'g'risida yillik hisobot 2022. Toshkent.
8. Katz, L.F., & Krueger, A.B. (1999). The High-Pressure U.S. Labor Market of the 1990s. Brookings Papers on Economic Activity, 1999(1), 1-65.
9. Card, D., & Krueger, A.B. (1994). Minimum Wages and Employment: A Case Study of the Fast-Food Industry in New Jersey and Pennsylvania. American Economic Review, 84(4), 772-793.
10. O'rinboyev, U. (2026). AGROKLASTERLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING EKONOMETRIK MODELLARI. MUHANDISLIK VA IQTISODIYOT, 4(4).
11. Ravshanbekovich, Y. S. A. (2025). THE ROLE OF TAX SYSTEMS IN SUPPORTING SELF-EMPLOYMENT AND FREELANCING. AMERICAN JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN, 3(6), 473-476.
12. Rejabbayevich, N. D. (2025). O 'ZBEKISTON IQTISODIYOTINI DIVERSIFIKATSIYA QILISH SANOAT VA EKSPORT IMKONIYATLARI. ZAMONAVIY

TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNGA QARATILGAN KREATIV G'OYALAR, TAKLIFLAR VA YECHIMLAR, 8(80), 49-51.

13. Aarthi, S., Ravikumar, R. N., Balakrishnan, R., Pavithra, K., & Jumaniyozov, F. (2026). Blockchain for Seamless and Transparent Smart Hospitality Operations. In *Smart Operations and Enhancing Guest Experience in the Hospitality Industry* (pp. 187-218). IGI Global Scientific Publishing.

14. Garia, P., Mamadiyarov, Z., Jumaniyozov, F., Deogaonkar, A., Vichoray, C., & Mittal, A. (2025, August). Comparative Analysis of Random Forest and ANN Models for Urban Air Quality Index Prediction. In *2025 3rd International Conference on Sustainable Computing and Data Communication Systems (ICSCDS)* (pp. 238-243). IEEE.

15. Jumaniyozov, F. (2024). Opportunities to create new jobs in the context of the transition to a 'green' economy. *University Research Base*, 264-267.

16. Jumaniyozov, F. (2025). Xudarganov T. Hududlar iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishining xorij tajribasi. *Молодые ученые*, 3, 18.

17. Jumaniyozov, F. (2025). Mintaqada barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda yashil mehmonxonalar ahamiyati. *University research base*, 272-275.

18. Sherjonov, S., Axmedova, D., Masharipova, X., Niyozmetov, D., & Jumaniyozov, F. (2025, November). The impact of CO2 emissions and renewable energy on economic growth in Uzbekistan: A VECM analysis. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 3331, No. 1, p. 030024). AIP Publishing LLC.

19. Sabbir, S., Karmakar, S., Ghosh, A., Jumaniyozov, F., Akhmedov, S., Aziz, M. T., & Mahmud, T. (2025, July). A Novel Hybrid Approach for Load Forecasting: Multi-Head Attention Integrated LCG Model with Statistical Outlier Management. In *2025 International Conference on Quantum Photonics, Artificial Intelligence, and Networking (QPAIN)* (pp. 1-6). IEEE.